

Студії з історії України

УДК 902.2:726(477.6)«637»

ПОХОВАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ДОНЕЧЧИНИ ФІНАЛУ СЕРЕДНЬОЇ БРОНЗИ

Гришук Ольга

У запропонованому дослідженні використовуються матеріали курганних поховальних пам'яток населення Дніпро-Донської бабинської культури Донецького регіону, які відносять до фінального періоду доби середньої бронзи. Часові рамки існування цієї спільноти на історичній арені – близько ХХІІ–ХVІІІ ст. до Р. Х. Основними матеріалами для розробки подальших історичних інтерпретацій для запропонованого періоду виступають археологічні джерела, які на сьогодні не повністю опрацьовано та введено до наукового обігу. Метою роботи є подання загальної характеристики археологічних матеріалів для подальших досліджень у галузі історії, археології, релігієзнавства, культурології, соціології та створення статистичної вибірки на матеріалах Донеччини. Під час роботи з джерелами було використано статистичні методи обробки інформації, структурного аналізу, кореляції. У статті використано матеріали, здобуті в ході археологічних досліджень курганних могильників на теренах Донецької області, спираючись на які було розглянуто основні показники поховальної обрядовості бабинців, серед яких: кількість основних і впускних у курган поховань, орієнтація небіжчиків, поховальне придане, статевовікова диференціація померлих.

Ключові слова: поховальні пам'ятки, Донеччина, період фіналу середньої бронзи, Дніпро-Донська бабинська культура.

Донеччина – український регіон з багатою історією та глибоким корінням, що сягає дописемних часів. Для одного з таких давніх періодів, а саме – доби бронзи – джерелами для вивчення історії слугують у першу чергу археологічні знахідки, основними з яких є матеріали поховальних пам'яток. Доба бронзи на теренах українського степу тривала понад два тисячоліття. За цей час представники різних культур залишили сліди свого існування на нашій землі – поселення, кургани та ґрунтові могильники, поодинокі скарби. Серед цих спільнот ми б хотіли виокремити представників Дніпро-Донської бабинської культури. Саме це населення мешкало на теренах сучасної Донеччини близько ХХІІ–ХVІІІ ст. до Р. Х., що в археологічній періодизації відповідає періоду фіналу доби середньої бронзи. Достатньо часто в історичних дослідженнях науковці чи краєзнавці стикаються з браком систематизованих археологічних матеріалів для подальших інтерпретацій або класифікацій матеріалу. В контексті цього створення такої невеличкої вибірки для джерел ДДБК дозволило б у подальшому спростити роботу фахівців у запропонованому напрямку. Спираючись на отриману інформацію, доречним буде переходити до сфери інтерпретації отриманих даних для реконструкції поховального обряду та, можливо, соціальних, економічних і культурних сфер життя населення Дніпро-Донської бабинської культури, що проживало на території сучасної Донецької області.

Вивченню поховальних пам'яток у різні часи приділяли чимало уваги як вітчизняні, так і закордонні дослідники. Одним з основних питань, яке намагалися розв'язати, була інформативність поховань для історичних досліджень. Багато хто намагався відшукати правильні методи та підходи для вивчення пам'яток, створити єдину схему дослідження. Російський дослідник В. А. Альокшин вказує на те, що «соціологічний аналіз даних, отриманих під час розкопок давніх поселень і поховань, має власну специфіку та потребує спеціальних методичних прийомів обробки інформації» [1, 3]. Найпоширенішим способом вивчення матеріалів поховань до сьогодні вважається застосування різноманітних статистичних методів.

Дослідженням поховальних пам'яток Донеччини фінального періоду середньої бронзи в різні часи займалися С. С. Березанська [2], С. Н. Братченко [3], Я. П. Гершкович [4], О. Р. Дубовська [6], І. Ф. Ковальова [7], Р. О. Литвиненко [9], В. В. Отрощенко [10], І. О. Післарій [11, 12], С. М. Санжаров [13]. У цих роботах поховальні пам'ятки ДДБК розглядаються достатньо ретельно у своєму загальному масиві, здебільшого не розподіляючись окремо по областях або регіонах. А втім, цікавим було б розглянути показники поховань по окремому регіону, а саме – Донеччині. Доречно для цього буде визначити основні загальні показники поховальної обрядовості бабинців (загальна кількість поховань на території регіону, розміщення поховання в кургані, їх статево-вікова диференціація, наявність та варіації поховального приданого) та їх подальшу інформативність для історичних реконструкцій.

Метою роботи є подання загальної характеристики археологічних матеріалів для подальших досліджень у галузі історії, археології, релігієзнавства, культурології, соціології та створення статистичної вибірки на матеріалах Донеччини. Поховальні пам'ятки для дослідників становлять майже невичерпне джерело інформації про минуле, при вивченні якого необхідно враховувати специфіку поховальної обрядовості. Перш ніж приступати до власне історичних досліджень, вчений має систематизувати джерельну базу. У випадку з поховальними пам'ятками – це статистична інформація про кількість поховань, їхню наповненість та інформативність.

Автором було використано матеріали 210 поховань Дніпро-Донської бабинської культури, розкопаних на теренах Донеччини. Стратиграфія поховань така: 94 поховання (45 %) – основні поховання в кургані, найімовірніше, заради яких курган і зводився; 94 (45 %) – впускні поховання в курганах більш раннього часу. Для 22 (10 %) поховань стратиграфія невизначена.

Що стосується статево-вікової диференціації померлих, то 15 поховань визначено як чоловічі, 19 – як жіночі (критерії визначення приналежності до чоловічого чи жіночого поховального обряду було запропоновано В. В. Отрощенко [10]), 30 – це поховання дітей, 12 – підлітків від 10 до 17 років (за наявними антропологічними визначеннями), 134 поховання не мають чіткого антропологічного визначення або пошкоджені настільки, що отримати з них інформацію практично неможливо. Якщо ми подивимось на ці показники, то побачимо, що у відсотковому співвідношенні 64 % становлять невизначені поховання, 7 % – чоловічі, 9 % – жіночі, 14,3 % – дітей та

5,7 % – підлітків. Серед антропологічно невизначених можемо побачити 99 об'єктів, які є похованнями дорослих без можливості встановлення статі, що складає 47,1 % загальної кількості.

За орієнтацію небіжчика результати вийшли такі: Західна орієнтація – 69 (32,9 %) поховань, Північно-Західна – 28 (13,3 %), Північна – 1 (0,5 %), Північно-Східна – 8 (3,8 %), Східна – 26 (12,3 %), Південно-Східна – 10 (4,8 %), Південна – 5 (2,4 %), Південно-Західна – 11 (5,2 %), для 52 (24,8 %) поховань точна орієнтація не визначена (коливається у напрямках Північно-Західна / Західна, Північно-Східна / Східна, Південна / Південно-Східна, Південно-Західна / Західна, Південна / Південно-Західна та інші). 164 (78,1 %) небіжчика було поховано на лівому боці, 33 (15,7 %) – на правому боці, 13 (6,2 %) – невизначено.

Під час аналізу поховального приданого масив джерел не розподілявся за статевіковою ознакою, тому отримана інформація стосується загальної ситуації щодо ДДБК Донеччини. Отже, в 43 похованнях (20,5 %) було знайдено посуд (у двох із них – по 2 посудини, в кількох випадках – лише окремі фрагменти посуду). Пряжки (які серед іншого для ДДБК є ще й хронологічним маркером) трапляються у 44 (21 %) випадках (у дослідженні не враховувалось, до якого періоду належать знахідки). У 25 (11,9 %) випадках траплялися вироби з кістки, серед яких астрагали, ікла, стріли та інші предмети. 8 (3,8 %) виробів з каменю, 35 (16,7 %) кремeneвих виробів, у 8 (3,8 %) похованнях було знайдено стріли, у 21 (10 %) – металеві вироби, у 11 (5,2 %) – дерев'яні вироби. До 6 (2,9 %) поховань було покладено намиста.

Окремою категорією поховального приданого варто розглянути кістки тварин. Загалом різні варіації кісток тварин трапляються у 49 (23,3 %) похованнях. Серед їхнього масиву трапляються також так звані «шкури» – набори з кінцівок і черепу, що розглядається як окремий елемент поховального приданого. За нашими підрахунками їх було знайдено у 23 випадках (11 %), це майже половина із загальної кількості поховань з кістками тварин.

Отже, поховальні пам'ятки Дніпро-Донської бабинської культури Донеччини вписуються в загальну картину поховальної обрядовості ДДБК. Кількість основних і впускних у курган поховань однакова. Найбільша кількість могил належить дорослим чоловікам і жінкам, для більшості з яких відсутні антропологічні статевікові визначення. Однак, спираючись на вже відомі дослідження в цьому напрямку, для подальшого вивчення цих матеріалів ми можемо використовувати визначені В. В. Отрошенко [10] і Р. О. Литвиненком [8] маркери для чоловічого та жіночого поховального обряду, одним з яких є орієнтація похованого (для чоловіків – західна, для жінок – східна). Проте, працює ця схема лише для ранніх хронологічних етапів ДДБК, визначених Р. О. Литвиненком [8]. Другу за кількістю групу становлять діти, третю – підлітки. Найбільша кількість поховань із західною орієнтацією, на другому місці – східна спрямованість померлого. Більшість похованих вкладалися на лівий бік, меншість – на правий. Серед поховального приданого найчастіше трапляються кістки тварин, на другому місці – пряжки, після них ідуть глиняний посуд, вироби з кременю, кістки, металу та дерева, а також предмети з каменю та намиста.

Попри отримані результати, залишається ще багато аспектів для подальших досліджень, оскільки це лише перша статистична вибірка для поховань ДДБК Донеччини. Найважчий масив джерел слід проаналізувати відповідно до кожного окремого показника, залежно від статеві-вікової диференціації, хронології поховань і здійснити кореляцію поховального приданого з першими двома показниками, що автор планує зробити в подальшому. У перспективі доцільним буде використовувати отримані дані при вивченні таких напрямів: релігійно-міфологічному або ідеологічному; етнокультурному; хронологічному (динаміка поховання у часі); соціальному [5, 6].

Summary

The proposed study examines the funeral monuments of the Donetsk region of the period of the middle bronze age on the territory of Ukraine, which corresponds to the residence time on this territory of the population of the Dnipro-Don Babin culture. The purpose of the study is to identify the main general indicators, which include the number of graves (male and female together and separately), the presence and variation of the dowry, and establish their further informativity for historical research. Task – to analyze the source base and available literature on the proposed issues. The period of the study is about XXII–XVIII centuries B. C. During the study statistical methods of information processing, method of structural analysis, quantitative methods have being used. The main method is the correlation method. During the research, materials that were discovered during the archaeological research of the burial mounds of the Donetsk region were examined and statistical samples were drawn on various indicators, among them: the number of main and inlets in the burial mounds, the gender-age differentiation of the buried, the orientation of the deceased in the world and diversity funeral dowry. The results obtained can be used in further historical studies.

Keywords: burial sights, Donechchyna, the end of the middle bronze, Dnipro-Don babino culture, archaeological sources.

Аннотация

В предложенном исследовании рассматриваются погребальные памятники Донецкого региона периода финала средней бронзы на территории Украины, что соответствует времени проживания на этой территории населения Днепро-Донской бабинской культуры. Цель исследования – предоставить общую характеристику погребальных памятников и определить основные общие показатели, к которым относятся количество захоронений (мужских и женских вместе и по отдельности), наличие и вариации погребального инвентаря, и установить их дальнейшую информативность для исторических исследований. Задача – проанализировать базу исторических источников и имеющуюся литературу по предложенной проблематике. Временные рамки исследования – примерно XXI–XVIII вв. до Р. Х. В ходе исследования были использованы статистические методы обработки информации, метод структурного анализа, количественные методы. Основным выступает метод корреляции. Также были рассмотрены материалы, открытые в ходе археологических исследований курганных захоронений Донецкой области и сделано статистические выборы по различным показателям, среди которых: количество основных и впускных в курган захоронений, половозрастная дифференциация похороненных, ориентация умерших по сторонам света и разнообразие погребального инвентаря. Полученные результаты могут быть использованы в дальнейших исторических исследованиях.

Ключевые слова: погребальные памятники, Донецкий регион, эпоха финала средней бронзы, Днепро-Донская бабинская культура, археологические источники.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алёкшин В. А. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ (по археологическим материалам Средней Азии и Ближнего Востока). Ленинград: Наука, 1986. 191 с.
2. Березанская С. С. Культура многоваликовой керамики. *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*. Киев: Наукова думка, 1986. С. 5–43.
3. Братченко С. Н. Культура многоваликовой керамики. *Археология Украинской ССР: В 3 т.* Киев: Наук. думка, 1985. Т. 1. С. 451–458.
4. Гершкович Я. П. Фигурные поясные пряжки культуры многоваликовой керамики. *СА*. 1986. № 2. С. 132–146.
5. Гуляев В. И. Изучение погребального обряда в зарубежной археологии. *КСИА*. Москва: Языки славянской культуры, 2010. № 224. С. 5–19.
6. Дубовская О. Р. Погребения культуры многоваликовой керамики Донетчины и Северо-Восточного Приазовья. *Археология и краеведение – школе: Тез. докл. обл. семинара*. Донецк, 1985. С. 19–21.
7. Ковалёва И. Ф. Север Степного Поднепровья в среднем бронзовом веке. Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1981. 80 с.
8. Литвиненко Р. О. Статеві-вікова диференціація в поховальному обряді бабинських культур. *Матеріали та дослідження з археології Східної України. Від неоліту до кіммерійців*. Луганськ: Вид-во СНУ, 2007. № 7. С. 156–172.
9. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2009. 32 с.
10. Отрошенко В. В. О ранней обрядовой группе погребений культуры многоваликовой керамики. *История и археология Слободской Украины: Тез. докл. и сообщ. Всеукраинской конф.* Харьков, 1992. С. 163–165.
11. Писларий И. А. Погребальный обряд племен культуры многоваликовой керамики. *Древняя история населения Украины*. Киев, 1991. С. 52–66.
12. Писларий И. А. Культура многоваликовой керамики Восточной Украины: автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1983. 22 с.
13. Санжаров С. М. Східна Україна на рубежі середньої – пізньої бронзи: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2007. 33 с.

References

1. Alokshin, V. A. (1986). Sotsial'naya struktura i pogrebal'nyy obryad drevnezemledel'cheskikh obshchestv (po arkheologicheskim materialam Sredney Azii i Blizhnego Vostoka) [*Social structure and burial rite of ancient agricultural societies (according to archaeological materials of Central Asia and the Middle East)*]. Leningrad: Nauka.
2. Berezanskaya, S. S. (1986). Kul'tura mnogovalikovoy keramiki [*Multi-roller ceramics culture. Culture of the Bronze Age in Ukraine*]. Kul'tury epokhi bronzy na territorii Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka, 5–43.

3. Bratchenko, S. N. (1985) Kul'tura mnogovalikovoy keramiki. Arkheologiya Ukrainskoy SSR: V 3 t. [*Multi-roller ceramics culture. Archeology of the Ukrainian SSR: In 3 t.*]. T. 1. Kyiv: Nauk. Dumka, 451–458.
4. Gershkovich, YA. P. (1986). Figurnyye poyasnyye pryazhki kul'tury mnogovalikovoy keramiki [*Figured belt buckles of the culture of multi-shaft ceramics*]. SA, 2, 132–146.
5. Gulyayev, V. I. (2010). Izucheniye pogrebal'nogo obryada v zarubezhnoy arkheologii [*The study of the funeral rite in foreign archeology*]. KSIA. Moskva: YAzyki slavyanskoy kul'tury, 224, 5–19.
6. Dubovskaya, O. R. (1985). Pogrebeniya kul'tury mnogovalikovoy keramiki Donetchiny i Severo-Vostochnogo Priazov'ya [*The burials of the culture of multi-roll ceramics of the Donetsk region and the North-Eastern Azov region*]. Arkheologiya i krayevedeniye – shkole: Tez. dokl. obl. seminaru. Donetsk, 19–21.
7. Kovalova, I. F. (1981) Sever Stepnogo Podneprov'ya v srednem bronzovom veke [*The North of the Steppe Dnieper in the Middle Bronze Age*]. Dnepropetrovsk: Izd-vo DGU.
8. Lytvynenko, R. O. (2007). Statevo-vikova dyferentsiatsiya v pokhoval'nykh obryadi babyn'skikh kul'tur [*Sexual-age differentiation in the funeral ceremony of Babyn's cultures*]. Materialy ta doslidzhennya z arkheolohiyi Skhidnoyi Ukrayiny. Vid neolitu do kimmeriytsiv. Luhans'k: Vyd-vo SNU, 7, 156–172.
9. Lytvynenko, R. O. (2009). Kul'turne kolo Babyne (za materialamy pokhoval'nykh pam'yatok) [*Cultural circle of Babyne (based on materials of burial sights)*]: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk. Kyiv.
10. Otroshchenko, V. V. (1992). O ranney obryadovoy gruppe pogrebeniy kul'tury mnogovalikovoy keramiki [*About the early ritual group of burials of the culture of multi-roll ceramics*]. Istoriya i arkheologiya Slobodskoy Ukrainy: Tez. dokl. i soobshch. Vseukrainskoy konf. Khar'kov, 163–165.
11. Pislariy, I. A. (1983). Kul'tura mnogovalikovoy keramiki Vostochnoy Ukrainy [*Multi-roll ceramics culture of Eastern Ukraine*]: avtoref. dis. ... kand. ist. nauk. Moskva.
12. Pislariy, I. A. (1991). Pogrebal'nyy obryad plemen kul'tury mnogovalikovoy keramiki [*The funeral rite of tribes of the culture of multi-roll ceramics*]. Drevnyaya istoriya naseleniya Ukrainy. Kyiv, 52–66.
13. Sanzharov, S. M. (2007). Skhidna Ukrayina na rubezhi seredn'oyi – pizn'oyi bronzy [*Eastern Ukraine at the turn of the middle – late bronze*]: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk. Kyiv.